

IV. DEBIUTY

Łukasz Smorczewski (Poznań)

Kariera agens vice praefectorum praetorio Luciliusa Crispusa i chronologia utworzenia stanowiska wikariusza diecezjalnego w Poncie¹

Chronologia powołania diecezji jako jednostki terytorialnej w późnym Cesarstwie Rzymskim stanowi po dzień dzisiejszy kwestię sporną w licznych studiach historycznych. Dawna koncepcja autorstwa Th. Mommsena, przypisująca akt utworzenia tej struktury administracyjnej inicjatywie cesarza Diocletianusa², podlega obecnie krytyce³. Opierała się ona zasadniczo na dwóch filarach. Z jed-

¹ Skróty cytowanych w tekście materiałów papirologicznych i inskrypcji:

AE = *L'Année Épigraphique*, fondée en 1888 par R. Cagnat, redigée par A. Merlin.

CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, ed. Th. Mommsen, W. Henzen, Ch. Huelsen, E. Lommatzsch, H. Dessau, vol. I–XVII, Berlin 1862–.

ILS = *Inscriptiones Latinae selectae*, ed. H. Dessau, vol. 1–3, Berlin 1892–1916.

P. Cair. Isid = *The Archive of Aurelius Isidorus in the Egyptian Museum and in the University of Michigan*, ed. A.E.R. Boak H.C. Youtie, Ann Arbor 1960.

P. Oxy. = *The Oxyrhynchus Papyri*, ed. B.P. Grenfeld, London 1898.

² Problem datacji reformy wprowadzającej w rzymskim państwie nowy podział administracji terenowej Th. Mommsen zreferował w dwóch artykułach – idem, *Verzeichniss der römischen Provinzen aufgesetzt um 297*, 1863, s. 489–518; idem, *Die fünfzehn Münzstätten der fünfzehn diocletianischen Diözesen*, „*Zeitschrift für Numismatik*” 1887, nr. 15, s. 239–250. Przedstawiona koncepcja uzyskała powszechną akceptację niemieckich historyków prawa rzymskiego w XIX wieku. Zob. M.A. Bethmann-Hollweg, *Der römische Civilprozeß*, vol. 3, Bonn 1866, s. 13–14; J. Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, vol. 1, Leipzig 1873, s. 81, przyp. 4; O. Karlowa, *Römische Rechtsgeschichte*, vol. 1, Leipzig 1885, s. 851; O. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, vol. 1, Stuttgart 1897, s. 65–66. W XVIII wieku analogiczne stanowisko przedstawił E. Gibbon – idem, *Zmierzch Cesarstwa Rzymskiego*, tł. Z. Kierszys, t. 2, Warszawa 1975, s. 125.

³ Rewizję przyjętej chronologii niezależnie od stanu badań nad *Laterculus Veronensis* rozpoczęły artykuły: C. Dupont, *Constantin et les dioceses*, [in:] *Studi in memoria di Guido Donatutti*,

nej strony Mommsen w 1862 roku opublikował spisany uncjałą siódmowieczny rękopis, pochodzący ze zbiorów biblioteki Kapituły Katedralnej w Weronie. Znany jest on pod nazwą *Incipit nomina provinciarum omnium*, choć w obiegu naukowym upowszechniła się skrócona nazwa tego dokumentu, a mianowicie *Laterculus Veronensis*⁴. Przedstawia on zestawienie dwunastu późnorzymskich diecezji, które skupiają około stu prowincji⁵. Wcześniejsza edycja tego dokumentu, zamieszczona w pracy S. Maffei z 1742 roku, pozostawała przez długi czas na marginesie historycznych studiów⁶.

Skonfrontowanie danych z pozostałymi katalogami późnorzymskich prowincji pozwoliło ustalić, że rękopis z Werony ukazuje najwcześniejszy etap kształtowania się diecezji w Cesarstwie Rzymskim. Sam Maffei datował go *ante Constantium*, lecz pojawiające się w tekście interpolacje pochodziły jego zdaniem z czasów dynastii teodozjańskiej oraz okresu panowania Iustinianusa I⁷. Mommsen zasadniczo przychylił się do opinii włoskiego polihistora, starając się jeszcze bardziej doprecyzować ramy czasowe ukazanego w *Laterculus Veronensis* ładu. W tym celu niemiecki historyk przeanalizował nomenklaturę i układ prowincji figurujących w dokumencie. Pojawiające się w nim nazwy prowincjonalnych obwodów nawiązywały bezpośrednio do imion tetrarchów lub ich boskich przydomków:

ed. R. Reggi, vol. 1, Milano 1973, s. 309–336; K.L. Noethlichs, *Zur Entstehung der Diözesen als Mittelinstanz des spätrömischen Verwaltungssystems*, 1982, s. 70–81; G.L. Di Vita-Evrard, *Volusius Bassus Cerealis, legat du proconsul d'Afrique T. Claudius Aurelius Aristobulus et la creation de la province de Tripolitaine*, [in:] *L'Africa Romana. Atti del II convegno di studio Sassari, 14-16 dicembre 1984 a cura di Attilio Mastino*, ed. A. Mastino, Sassari 1985, s. 149–177.

⁴ Rękopis zawiera przekład Księgi Królów autorstwa Hieronima ze Strydonu oraz Kosmografię Juliusza Honoriusza, do której został dołączony katalog administracyjny *Laterculus Veronensis* – Th. Mommsen, *Verzeichniss...*, s. 490; *Geographi latini minores. Collegit, recensuit, prolegomenis instruxit Alexander Riese*, Heilbronn 1878, s. 127–128; C. Jullian, *Dioecesis*, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, vol. 2,1, Paris 1892, s. 226; E. Kornemann, *Dioecesis*, Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft 5, Stuttgart 1905, koll. 727–728; J.B. Bury, *The provincial List of Verona*, „Journal of Roman Studies” 1923, nr. 13, s. 128; O. Seeck, *Laterculum*, Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft 23, Stuttgart 1924, koll. 904–907; E.A. Lowe, *Codices latini antiquiores*, vol. 4, Oxford 1947, s. 21, nr. 477 II (2), f. 254–255; A. Scheuermann, *Diözese (Dioikesis)*, Reallexikon für Antike und Christentum. Sachwörterbuch zur Auseinandersetzung des Christentums mit der Antiken Welt, vol. 3, Stuttgart 1957, koll. 1055–1056; A.P. Každan, *Diocese (διοίκησις)*, in: Oxford Dictionary of Byzantium, ed. A.P. Každan, vol. 1, New York 1991, s. 625; R. Klein, *Diözese*, Lexikon des Mittelalters, vol. 3, Stuttgart–Weimer 1999, kol. 1098.

⁵ T.D. Barnes, *The new empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge–London 1982, s. 205–208.

⁶ S. Maffei, *Opuscoli Ecclesiastici dell' autor medesimo volgari e latini parte non più raccolti, e parte non più stampati*, Trento 1742, s. 84–85.

⁷ S. Maffei, *Opuscoli...*, s. 85.

- *Aegyptus Iovia* i *Aegyptus Herculia*
- *Diospontus*
- *Valeria*
- *Moesia superior Margensis* (wedle hipotezy Mommsena nazwa upamiętniała bitwę pod Margus⁸)
- *Maxima Caesariensis* i *Flavia Caesariensis*

Zdaniem Mommsena realizacja reformy terytorialnej państwa nastąpiła krótko po stłumieniu przez Diocletianusa rewolty Domiciusa Domitianusa i Achilleusa w Egipcie oraz odzyskaniu prowincji Brytanii przez wojska cezara Constantiusa Chlorusa (ok. 296 roku)⁹. Pobyt założyciela tetrarchii w krainie nad Nilem w 297 roku stanowił nie tylko dogodny moment do zakładania nowych prowincji w tym rejonie, ale i rewaluacji całego systemu zarządzania państwem. Pierwsza wzmianka w rzymskim prawodawstwie dotycząca prowincji egipskiej *Augustamnica*, pochodząca z 342 roku, wyznaczała w opinii Mommsena koniec ładu administracyjnego przedstawionego w werońskim manuskrypcie¹⁰. Brak odniesień do nomenklatury przyjętej w czasie samodzielnych rządów Constantiusa I był jedną z głównych poszlak wskazujących na potencjalną datę powstania katalogu. Świadczy o tym choćby nazwa prowincji *Numidia Cirtensis*, której stolica nie została zmieniona na Konstancję¹¹. Pojawiające się interpolacje w zestawieniu

⁸ Th. Mommsen, *Verzeichniss...*, s. 516.

⁹ Kontrowersje związane z datacją rewolty Domicjana i Achilleusa wymaga osobnego omówienia. W. Seston proponował lata 296–297, idem, *Dioclétien et la tétrarchie. Guerres et réformes (284–300)*, Paris 1946, s. 143–147 oraz 153–159. Dla J. Lallemand początek insurekcji przypadła na termin 29 sierpnia 295 roku, choć później zmieniła stanowisko na korzyść 296 roku - eodem, *Lucius Domitius Domitianus*, *Aegyptus* 33 (1953), s. 103; eodem, *L'administration civile de l'Égypte de l'avènement de Dioclétien à la création du diocèse (284–382). Contribution à l'étude des rapports entre l'Égypte et l'Empire à la fin du IIIe et au IVe siècle*, Bruxelles 1963, s. 35 i 171. C. Vandersleyen optował za późniejszą chronologią: 297–298 – idem, *Chronologie des préfets d'Égypte de 284 à 395*, Bruxelles 1962, s. 68–69. Z kolei J.D. Thomas datował czas trwania rewolty od sierpnia 297 roku do jesieni 298 roku - idem, *The date of the revolt of L. Domitius Domitianus*, „*Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*” 1976, nr. 22, s. 253–279. T.D. Barnes bierze pod uwagę dwie możliwości: sierpień 296 roku lub sierpień 297 roku to początek powstania, a pacyfikacja buntu nastąpiła w marcu 298 roku – idem, *The new...*, s. 11–12. Zdaniem F. Kolba bunt aleksandryjski trwał od lata 297 roku do wiosny 298 roku – idem, *Zu chronologischen Problemen der ersten Tetrarchie*, „*Eos*” 1988, nr. 76, s. 121. Niezdecydowany D. Kienast – idem, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt 1996, s. 267 i 270. W kwestii terminu zdławienia rewolty Allectusa jedynie P.J. Casey uważa, że odzyskanie Wysp Brytyjskich nastąpiło w ostatnich miesiącach 295 roku lub zaraz na początku 296 roku – W. Seston, *Dioclétien...*, s. 108; T.D. Barnes, *The new...*, s. 60; F. Kolb, *Zu chronologischen...*, s. 118; D. Kienast, *Römische Kaisertabelle...*, s. 279; P.J. Casey, *Carausius and Allectus: the British usurpers*, London 2005, s. 35.

¹⁰ Th. Mommsen, *Verzeichniss...*, s. 500.

¹¹ *Ibidem*, s. 516.

provincji diecezji Pontu oraz w nazwie *Arabia item Arabia Augusta Libanensis* Mommsen datował zgodnie z wcześniejszymi sugestiami Maffei¹².

Drugim elementem tej samej koncepcji diecezjalnej chronologii była analiza polityki monetarnej tetrarchów. W artykule *Die fünfzehn Münzstätten der fünfzehn diocletianischen Diözesen* opublikowanym na łamach „Zeitschrift für Numismatik” niemiecki uczyony doszukiwał się korelacji pomiędzy liczbą diecezji a założonych przez Diocletianusa mennic państwowych¹³. Według niego jedna oficyna bijąca monetę (z trzech podstawowych kruszców) przypadała na obszar pojedynczej diecezji¹⁴. Do zarządzania mennicą tetrarchowie mieli wyznaczyć specjalnego urzędnika nazywanego *procurator monetae*¹⁵. Przeciwno linii argumentacyjnej zaprezentowanej w tym studium wystąpił stanowczo dopiero J.B. Mispoulet¹⁶. Przede wszystkim francuski autor zwrócił uwagę na fakt występowania sylogistycznego sprzężenia zwrotnego w forsowanej przez Mommsena koncepcji. By udowodnić zasadność przyjętego założenia o zsynchronizowaniu

¹² Ibidem, s. 501–502 i 505–506.

¹³ Th. Mommsen, *Die fünfzehn...*, s. 239–250. Ten wątek koncepcji Mommsena został we współczesnych studiach niemal całkowicie odrzucony. Obecnie hipotezy w sprawie mennic broni z pewnymi modyfikacjami M. Hendy. Mimo to kwestia powiązania kreacji diecezji z aspektem kontroli finansów publicznych pozostaje nadal przedmiotem licznych studiów. R. Delmaire sugeruje, że diecezje były pierwotnie dystryktami fiskalnymi kierowanymi przez *rationales*, które najpóźniej w latach 30. IV wieku przekształcono w jednostki administracji terenowej. Z uwagi na brak przekonujących dowodów teza Delmaire’a wymaga dalszych badań. Zob. E. Kornemann, *Diocesis*, kol. 727; A. Scheuermann, *Diözese*, kol. 1053; A.H.M Jones, *The later Roman Empire 284–602. A social, economy and administrative survey*, vol. 1, Oxford 1964, s. 437; *The Roman Imperial Coinage edited by C.H.V. Sutherland, M.A., D. Litt*, vol. 6, London 1967, s. 106–107; M. Hendy, *Mint and fiscal administration under Diocletian, his colleagues, and his successors A.D. 305–24*, „Journal of Roman Studies” 1972, nr. 62, s. 75–82; S. Williams, *Diocletian and the Roman recovery*, New York 1985, s. 105; R. Delmaire, *Largesses sacrees et res privata. L’aerarium imperial et son administration du IVe au VIe siècle*, Rome 1989, s. 25 i 181–186; J.M. Carrié, *Dioclétien et la fiscalité*, „Antiquité Tardive. Revue Internationale d’Histoire et d’Archéologie” 1994, s. 36–37; M. Rostovtzeff, *Economic history of the Roman Empire*, Oxford 1998, s. 512; W. Kuhoff, *Diokletian und die Epoche der Tetrarchie. Das römische Reich zwischen Krisenbewältigung und Neuaufbau (284–313 n. Chr.)*, Frankfurt am Main 2001, s. 536, przyp. 1202; A. Demandt, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian, 284–565 n. Chr.*, München 2007, s. 67.

¹⁴ Th. Mommsen, *Die fünfzehn...*, s. 242–243.

¹⁵ Ibidem. Pierwszy prokurator mennicy został odnotowany w czasach panowania Trajana: O. Hirschfeld, *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*, Berlin 1905, s. 182–183 i 189; H. Mattingly, *The imperial civil service of Rome*, Cambridge 1910, s. 83; H.G. Pflaum, *Les procuratores équestres sous le Haut-Empire romain*, Paris 1950, s. 56 i 80; A.H.M Jones, *The later...*, s. 435; M. Peachin, *The procurator monetae*, „Numismatic Chronicle” 1986, nr. 146, s. 94–106; S. Demougis, *Procurator monetae*, „Revue numismatique” 1997, nr. 152, s. 41–45.

¹⁶ J.B. Mispoulet, *Diocèses et ateliers monétaires de l’empire romain sous le règne de Dioclétien*, „Comptes rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres” 1908, nr. 4, s. 254–266.

akcji fundacji nowych mennic w czasach tetrarchów, połączono ją pośrednio z datacją katalogu werońskiego oraz reformą administracji – tak, że jedna wadliwa teza weryfikowała drugą i odwrotnie¹⁷.

Tymczasem liczba piętnastu diecezji pojawia się dopiero pod koniec IV wieku, a więc nie może być mowy zdaniem Mispouleta o powiązaniu nowych jednostek terenowych z systemem emisji monetarnych¹⁸. Poza tym większość oficyn państwowych powstała przed rokiem 284, natomiast w przypadku tych założonych przez tetrarchów uwidaczniają się braki ciągłości instytucjonalnej, czego dowodzi przypadek efemerycznego zakładu w Trypolisie¹⁹. Obecność mennicy w danym ośrodku była raczej podyktowana lokalizacją siedziby władz cesarskich niż istnieniem „stałych stolic” diecezjalnych. Na dodatek nie wszystkie warsztaty dysponowały każdym z trzech rodzajów kruszców wykorzystywanych w produkcji masy monetarnej²⁰. Także nominacja prokuratora nastąpiła z całą pewnością przed rządami tetrarchów²¹. W aspekcie datacji *Laterculus Veronensis* Mispoulet zgłosił wątpliwość co do trafności powiązania diecezji z działalnością Diocletianusa, uważając za bardziej prawdopodobnego inicjatora reformy Constantynusa I, lecz nie rozwinął szerzej tego wątku²².

Istotnym kwantyfikatorem pozwalającym w mojej opinii przybliżyć potencjalny termin ustanowienia administracji diecezjalnej w konkretnym regionie śródziemnomorskiego imperium jest baza prozopograficzna jej zwierzchników, którzy występowali bądź to w randze wikariusza, *comes provinciarum*, lub *agens vice praefectorum praetorio*. W artykule C. Duponta, przedstawiającym listy funkcjonariuszy diecezjalnych w początkach IV wieku, pojawiają się znaczące luki dla dystryktów w Galii, Panonii, Viennensis, Pontu i Tracji²³. W przypadku struktur diecezjalnych okręgu czarnomorskiego dysponujemy zasobem danych pozwalających na uzupełnienie powstałych braków.

Celem niniejszego artykułu jest analiza chronologii powstania diecezji Pontu w świetle słabo rozpoznanych materiałów epigraficznych, a także dotychczas pomijanych źródeł literackich. W efekcie zostanie przeprowadzona ewaluacja wcześniejszych hipotez odnoszących się do kwestii datacji nowego podziału *Imperium Romanum* na przykładzie wybranego ogniwa terytorialnego. Umożliwi to bowiem całościową weryfikację zastrzeżeń wysuniętych wobec poprawności mommsenowskiej koncepcji.

¹⁷ J.B. Mispoulet, *Diocèses...*, s. 255–256.

¹⁸ *Ibidem*, s. 257.

¹⁹ *Ibidem*, s. 259 i 263.

²⁰ *Ibidem*, s. 261.

²¹ M. Peachin, *The procurator...*, s. 102.

²² J.B. Mispoulet, *Diocèses...*, s. 255.

²³ C. Dupont, *Constantin...*, s. 322.

Pierwszym urzędnikiem uznawanym przez współczesnych badaczy późnorzymskiej prozopografii za naczelnika diecezjalnego Pontu był *agens vice praefectorum praetorio* Lucilius Crispus²⁴. Dane dotyczące okresu jego urzędowania stanowią wyłącznie świadectwa epigraficzne. Pierwszą inskrypcję informującą o zastępcy prefekta praetorio w Ancyrze odkrył włoski historyk R. d'Orbeliani w trakcie trwania I wojny światowej. Uczony przebywał wówczas w tureckiej niewoli (w latach 1915–1918). Miejscowe dowództwo armii osmańskiej zleciło mu przeprowadzenie pomiarów geologicznych w wilajecie Ankary²⁵. Mimo trudnej sytuacji materialnej i ograniczonej swobody osobistej d'Orbeliani znalazł czas na katalogowanie odkrywanych artefaktów. Zarejestrowany przez niego napis został wykonany na polecenie (upamiętnionego w inskrypcji) Luciliusa Crispusa i pierwotnie był on wkomponowany w postument pomnika, który nie zachował się do czasów współczesnych.

Aet(erno) Aug(usto) / Lucil(ius) Crispus v(ir) p(erfectissimus) a(gens) v(ices) / praef(ectorum) praet(orio) d(evotus) n(umini) ma(iestatique) / eius²⁶

Wiecznemu Augustowi / Lucilius Crispus mąż w randze perfectissimus / zastępca prefekta praetorio / poświęcony cesarskiemu numen

Z uwagi na lapidarność urzędniczej inskrypcji bardzo trudne wydaje się ustalenie dokładnego terminu urzędowania ekwickiego funkcjonariusza z Galacji. Wedle autorów PLRE ramy chronologiczne rozciągały się od aklamacji Diocletianusa aż do czasów panowania Constantiusa II²⁷. Natomiast W. Kuhoff proponował, aby umiejscawiać kadencję wiceprefekta na okres rządów Constantiusa I, lecz nie podjął próby bardziej dokładnego uściślenia swej propozycji²⁸. Na

²⁴ *Prosopography of the Later Roman Empire*, ed. A.H.M Jones, vol. 1, Cambridge 1971, s. 233; C. Foss, *Late antique and Byzantine Ankara*, „Dumbarton Oaks Papers” 1977, nr. 31, s. 36; T.D. Barnes, *The new...*, s. 142; W. Kuhoff, *Studien zur zivilen senatorischen Laufbahn im 4. Jahrhundert n. Chr. Ämter und Amtsinhaber in Clarissimat und Spektabilität*, Frankfurt am Main-Bern 1983, s. 133; J. Wiewiorowski, *Sądownictwo późnorzymskich wikariuszy diecezji*, Poznań 2012, s. 67, przyp. 137. Przeciwny W. Enßlin odróżniający kategorię zastępców prefekta praetorio od wikariuszy diecezjalnych. Wspomniane stanowisko zostanie dokładnie wyjaśnione w dalszej części artykułu; idem, *Praefectus praetorio*, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* 22,2, kol. 2418.

²⁵ R. d'Orbeliani, *Inscriptions and monuments from Galatia*, „Journal Hellenic Studies” 1924, nr. 44, s. 24.

²⁶ AE 1924, 89; R. d'Orbeliani, *Inscriptions...*, s. 37; T. Grünwald, *Constantinus Maximus Augustus. Herrschaftspropaganda in der zeitgenössischen Überlieferung*, Stuttgart 1990, s. 256; H. Şahin, *Inschriften aus Seleukeia am Kalykadnos (Silifk)*, „Epigraphica Anatolica” 1991, nr. 17, s. 153; J. Wiewiorowski, *Sądownictwo...*, op.cit.

²⁷ *Prosopography of the Later Roman Empire* 1, op.cit.

²⁸ W. Kuhoff, *Studien...*, op.cit.

szczęście na przełomie lat 70. i 80. XX wieku archeolodzy natrafili na dwie kolejne inskrypcje informujące o sprawowaniu przez Luciliusa Crispusa ekwickiego namiestnictwa w Izaurii.

Bono Romani imperii / procreato domino nostro / [[[Gal(erio) Val(erio) Maximino]]] / clementissimo et / victoriosissimo Caes(ari) / Lucil(ius) Crispus v(ir) p(erfectissimus) praeses / prov(inciae) Isauriae d(evotus) n(umini) m(aiestati)q(ue) / eius²⁹

Bono Romani imperii / procreato domino / nostro Flavio Valerio / Constantino clemen/tissimo et victoriosissimo / Caesari Lucilius / Crispus v(ir) p(erfectissimus) praeses / prov(inciae) Isauriae d(evotus) n(umini) m(aiestati)q(ue) / eius³⁰

Naszemu władcy /narodzonemu dla dobra rzymskiego państwa /Flaviusowi Valeriusowi Constantinusowi [zapis poddany zabiegowi martelacji – Galeriusowi Valeriusowi Maximinusowi] / Najlaskawszemu i najbardziej zwycięskiemu Cezarowi / Lucilius Crispus mąż w randze perfectissimus / prezes prowincji Izaurii / poświęcony cesarskiemu numen

Zakładając prawidłowy przebieg *cursus honorum* Crispusa to zarząd nad prowincją Izaurią musiał on pełnić pomiędzy zimą 306 roku i listopadem 307 roku bądź z początkiem roku 309 do wiosny 310 roku, gdyż zarówno Constantinus, jak i Maximinus Daia (określany w inskrypcji: *Gal(erio) Val(erio) Maximino*) są konsekwentnie tytułowani cezarami³¹. Podniesienie obu władców do godności augusta nastąpiło jeszcze za życia cesarza Galeriusa – przypuszczalnie ów akt został sfinalizowany w maju lub najpóźniej wczesnym latem 310 roku³².

Stanowisko wiceprefekta Lucilius Crispus mógł zatem objąć u schyłku życia Galeriusa. Równie prawdopodobnym terminem sprawowania urzędniczej funkcji byłyby też okres samodzielnych rządów Maximinus Daia w *pars Orientis* (lata 311–313). Pewną przesłanką umożliwiającą lepsze doprecyzowanie chronologii w tym przypadku jest użyty w inskrypcji epitet *Aet(erno) Aug(usto)*. Przysługiwał on w emisjach monetarnych oraz napisach honoryfikacyjnych Diocletianusowi i Maximianusowi Herculusowi po ich efemerycznym powrocie do życia publicz-

²⁹ AE 1978, 815; G. Dagron, D. Feissel, *Inscriptions de Cilicie*, Paris 1987, s. 21–22, nr. 3; H. Şahin, *Inschriften...*, s. 152–153.

³⁰ AE 1981, 814; AE 2005, 1535; T. Grünwald, *Constantinus...*, s. 256; H. Şahin, *Inschriften...*, op.cit.

³¹ K. Feld, *Barbarische Bürger. Die Isaurier und das Römische Reich*, Berlin–New York 2005, s. 88. Analiza wzajemnych relacji rzymskich władców po rozpadzie II tetrarchii w artykule A. Stefana – idem, *Les jeux d’alliances des tétrarques en 307–309 et l’élévation de Constantin au rang d’Auguste. À propos de CIL, III, 12121, IK, 56, 19 et AÉp, 2002, 1293*, „Antiquité Tardive. Revue Internationale d’Histoire et d’Archéologie” 2006, nr. 14, s. 187–216.

³² T.D. Barnes, *Three imperial edicts*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1976, nr. 21, s. 277; idem, *The new...*, s. 6, przyp. 21; T. Grünwald, *Constantinus...*, s. 57; S. Corcoran, *Galerius, Maximinus and the titlature of the Third Tetrarchy*, „Bulletin of the Institute of Classical Studies” 2006, nr. 49, s. 235; A. Stefan, *Les jeux...*, s. 194.

nego w trakcie obrad konferencji w Carnuntum, które oficjalnie zainaugurowano 11 listopada 308 roku³³.

Analogicznym tytułem stosowanym w odniesieniu do pary „emerytowanych augustów” był też *Senior Augustus*, a niniejsza formuła pojawia się w materiałach papirologicznych jeszcze w styczniu 309 roku³⁴. *Terminus a quo* działalności a.v.p.p. Luciliusa Crispusa należy zatem wyznaczyć na koniec listopada 308 roku. Niestety brak wzmianek o enigmatycznym wiceprefekcie w źródłach literackich, a tym bardziej w aktach normatywnych. W. Kuhoff analizując *cognomen* tego funkcjonariusza regionalnego wskazał na jego zachodnie pochodzenie (łacińskie)³⁵.

Mało prawdopodobne, aby Crispus kontynuował karierę po śmierci Galeriusa, a już tym bardziej po upadku Maximinusa Dai. Zarządzone przez zwycięskiego Liciniusza egzekucje najbliższych członków rodziny jego poprzednika, jak i prominentnych dostojników wspierających dawny reżim raczej przekreślają tę możliwość³⁶. Niemniej to właśnie za panowania Liciniusza odnotowano kolejnego zastępcę prefekta praetorio, oddelegowanego na obszar przyszłej pontyjskiej diecezji. O anonimowym urzędniku donoszą jednocześnie Lactantius oraz Eusebius z Cezarei. Obaj autorzy streszczają postanowienia edyktu cesarskiego opublikowanego w Nikomedii 13 czerwca 313 roku³⁷. Wspomniany akt prawny przywracał wolność kultu chrześcijańskiego, a także przewidywał zwrot Kościołowi dóbr zarekwirowanych w czasach „Wielkich prześladowań”.

Podawana w narracjach kościelnych tytulatura różniła się znacząco w wersji łacińskiej i greckiej: *vicarium* = προσέλωσι τῷ ἐπὶ τόπων ἐπάρχῳ δικάζοντι³⁸. S. Corcoran postulował by uznać te dwa warianty w istocie za synonimy³⁹. Przypuszczalnie Eusebius z Cezarei podając bardziej rozbudowaną formę tytulatury nawiązywał do łacińskiej *agens vice praefectorum praetorio*, podczas gdy Lactantius po prostu skracał urzędniczą nomenklaturę⁴⁰. Poświadcza to zatem zwyczaj

³³ ILS, 644, 5900; *The Roman Imperial Coinage*, vol. 6, s. 238; A. Stefan, *Les jeux...*, s. 208.

³⁴ P. Cair. Isid. 8, l. 5; L.C. Youtie, *P. Cair. Isidor.8, again*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1977, nr. 26, s. 296–300; *The Roman Imperial Coinage*, vol. 6, s. 71 i 608; A. Stefan, *Les jeux...*, s. 191–192.

³⁵ W. Kuhoff, *Studien...*, op.cit.

³⁶ *Laktanz De Mortibus Persecutorum – Die Todesarten der Verfolger übersetzt und eingeleitet Alfons Städele*, Turnhout 2003, *Mort. pers.* 50 (s. 220–223); *Eusebius the ecclesiastical history with English translation by John Ernest Leonard Oulton in two volumes*, vol. 2, London–Cambridge 1942, *Eus., H.E.* IX, XI, s. 382–385.

³⁷ D. Kienast, *Römische...*, s. 294.

³⁸ *Lact., Mort. pers.* 48, 8 (s. 216–217); *Eus., H.E.* X, V, 10, s. 450.

³⁹ S. Corcoran, *The empire of the tetrarchs. Imperial pronouncements and government AD 284–324*, Oxford 2000, s. 159, przyp. 168.

⁴⁰ H.J. Mason, *Greek terms for Roman institutions. A lexicon and analysis*, Toronto 1974, s. 45.

desygnacji zastępców prefekta praetorio w tym właśnie rejonie. Dodatkowych danych o istnieniu wikariuszy Pontu jeszcze w czasach chwiejnej dominacji imperatora Galeriusa (lata 305–311) w państwie rzymskim dostarczają dwa żywoty galackich świętych.

W *Vita et certamen S. Clementis Ancyrani et sociorum*, pochodzącym ze zbiorów Symeona Metafrastesy, przedstawiono aktywność dobroczynną biskupa Clemensa z Ancyry, która zakończyła się męczeńską śmiercią głównego bohatera⁴¹. Przed uzyskaniem sakry biskupiej Clemens był zaangażowany wspólnie ze swą przybraną matką Sophią w rozwijanie kościelnych sierocińców na przełomie III i IV wieku. Zatrzymany w czasach tetrarchii duchowny został poddany przewlekłemu śledztwu. Ostatecznie dygnitarzem, na którego scedowano osądzenie galackiego hierarchy miał być zgodnie z przekazem hagiograficznym Domitianus (Δομητιανός), w innym miejscu określany też jako Domitius (Δομέτιος)⁴². Bez wątpienia pełnił on urząd wikariusza – τὴν τοῦ βικαρίου ἀρχὴν ἔχοντι⁴³. Wyrok śmierci na Clemensie wykonano 23 stycznia 309 roku⁴⁴.

W drugim żywocie zreferowano proces następnego galackiego świętego męża o imieniu Platon⁴⁵. Jego sprawę badał wikariusz Agrippinus, pragnący za pomocą tortur wymusić na oskarżonym zaparcie się wiary poprzez złożenie ofiary Apollonowi⁴⁶. Co ciekawe, trybunał sędziowski zlokalizowano w świątyni Jowisza w Ancyrze. Kompozycja źródła ma charakter dialogu pomiędzy Platonem a przewodzącym rozprawie wikariuszem oraz urzędnikami niższego szczebla, którzy asystowali w trakcie odbywającego się posiedzenia. Intencją autorów pasji była zapewne chęć stylizacji źródła na protokół sądowy. Dzień męczeńskiej śmierci Platona przypadał w świetle tradycji kościelnej 18 listopada, lecz co do daty rocznej proponowanym terminem jest okres władania augusta Galeriusa⁴⁷.

Pomimo pozytywnej oceny wiarygodności hagiograficznych przekazów, zaprezentowanej głównie w artykule C. Fossa⁴⁸, oba teksty mogą budzić uzasadnione wątpliwości historyków. Zwłaszcza w żywocie Clemensa uwidaczniają się

⁴¹ *Vita S. Clementis Ancyrani*, Patrologiae cursus completes accurate J.-P. Migne. Series graeca 114, Paris 1903, koll. 811–894.

⁴² *Vit. Clem. Ancy.* XV, kol. 825, LXII, kol. 865.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Bibliotheca hagiographica Graeca*, Bruxellis 1909 s. 50. Kadencja Domitiusa/Domitianusa miała wedle C. Foss przypadać na lata 305–311 – *idem, Late antique...*, s. 86.

⁴⁵ *Vita S. Platonis*, Patrologiae cursus completes accurate J.-P. Migne. Series graeca 115, Paris 1899, koll. 403–428.

⁴⁶ *Vit. Plat.* VII, kol. 409.

⁴⁷ *Bibliotheca hagiographica Graeca*, s. 216–217; H. Delehaye, *Sur un manuscrit grec du Musée Britannique*, *Analecta Bollandiana*. „Revue critique d’hagiographie” 1906, nr. 25, s. 496, przyp. 1; C. Foss, *Late antique...*, *op.cit.*

⁴⁸ C. Foss, *Late antique...*, s. 33–34.

znaczące aberracje w opisie istniejącego na początku IV wieku stanu prawnego, jak choćby sprawa legalności działań kościelnych przytułków lub akt adopcji dziecka dokonany przez wdowę Sophie⁴⁹. Również badania nad zasięgiem kultu tego świętego wskazują, że moment jego rozwoju przypadał w wieku VI, ustępując w samej Ancyrze pamięci o męczeństwie Platona⁵⁰. W przypadku drugiego galackiego świętego kult był o wiele bardziej ekspansywny; dotarł aż do stołecznego Konstantynopola, gdzie cesarz Iustinianus I ufundował mu martyrium⁵¹. Pewną przesłanką świadczącą na korzyść wiarygodności tej pasji jest zapis w subskrypcji konstytucji cesarskiej z grudnia 294 roku – *diocl. et maxim. aa. et cc. agrippino*, czyli urzędnika o tożsamym imieniu, co sądzący Platona wikariusz⁵². Niemniej sprawa ewaluacji danych podawanych w chrześcijańskiej narracji wymaga dalszych badań.

Istotny jest jednak sam fakt bytności wiceprefektów w metropoliach uznawanych za formalne stolice pontyjskiej diecezji (Ancyra i Nikomedia), który można z całą pewnością wyznaczać już na czasy augusta Galeriusa oraz augusta Liciniusza. Pytanie zasadnicze, jakie należy w tym miejscu postawić, dotyczy umocowania zastępców prefekta praetorio w ówczesnej strukturze administracyjnej państwa. Czy należy łączyć tych mandatariuszy bezpośrednio z godnością wikariuszy diecezjalnych, jak sugerował choćby Corcoran, powołujący się na treść edyktu tolerancyjnego z 313 roku?

Pochodną sporu o datację podziału diecezjalnego w Cesarstwie Rzymskim były późniejsze kontrowersje związane z oficjalną tytulaturą przysługującą wikariuszom. Podstawowe znaczenie łacińskiego wyrazu *vicarius* to zastępca. Został on zapożyczony do terminologii urzędniczej bezpośrednio z hierarchii wojskowej, gdzie oznaczał zwykle oficera równego bądź też nieznacznie niższego rangą od trybuna⁵³. Wiceprefekci określani mianem *agens vice praefectorum praetorio*

⁴⁹ Sprawa chrześcijańskich sierocińców: T.S. Miller, *The orphans of Byzantium. Child welfare in the Christian Empire*, Washington 2003, s. 64–67, 113–114, 121 i 275. O prawie adopcyjnym: S. Corcoran, *The empire...*, s. 106–107; H. Lindsay, *Adoption in the Roman world*, Cambridge 2009, s. 72; M. Kuryłowicz, *Rozwój historyczny rzymskiej adopcji*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2011, nr 16, s. 50. Przeciwnie zdanie co do możliwości dokonywania aktu adopcji przez kobiety w późnym antyku wyraził M. Kaser – idem, *Das Römische Privatrecht. Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht*, vol. 1, München 1955, s. 293.

⁵⁰ C. Foss, *Late antique...*, s. 34.

⁵¹ *Procopius on buildings general index with English translation by Henry Bronson Dewing*, Cambridge–London 1954, Prok., *Aed.* I, IV, 27, s. 54–55.

⁵² *Corpus iuris civilis. Codex Iustinianus, recognovit Paulus Krueger*, vol. 2, Berolini 1892, CJ IV, 29, 15, s. 168.

⁵³ *Das Strategikon des Maurikios. Einführung, Edition und Indices von George T. Dennis. Übersetzung von Ernst Gamillscheg*, Wien 1981, XII, 8, s. 426. Omawia military aspekt: J. Maspero, *Organisation militaire de l'Égypte byzantine*, Paris 1912, s. 97–99; W. Enßlin, *Vicarius*, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* 8A, Stuttgart 1958, koll. 2019–2021;

(choć nie tylko taki wariant pojawia się w źródłach⁵⁴) zostali początkowo zrównani w pracach historycznych z pozycją *vicarius dioeceseos*. Tak siedemnastowieczny jurysta, I. Gothofredus (Jacques Godefroy), postrzegał oba tytuły występujące w ustawach CTh w odniesieniu do zwierzchnika afrykańskiej diecezji za synonimiczne⁵⁵. Podobne stanowisko przedstawił wiek później wybitny historyk prawa M.A. Bethmann-Hollweg. W *Der römische Civilprozeß* uczony wskazał na passus z *De mortibus persecutorum* Lactantiusa, który w jego opinii pozwalał przypisać inicjatywę reformy terytorialnej rzymskiego państwa przedstawicielom I tetrarchii po 1 marca 293 roku⁵⁶.

*Et ut omnia terrore complerentur, provinciae quoque in frustra concisae; multi praesides et plura officia singulis regionibus ac paene iam civitatibus incubare, item rationales multi et magistri et vicarii praefectorum, quibus omnibus civiles actus admodum rari, sed condemnationes tantum et proscriptiones frequentes, exactiones rerum innumerabilium non dicam crebrae, sed perpetuae, et in exactionibus iniuriae non ferendae*⁵⁷.

I, aby wszystkich napelnić strachem, pocięli prowincje na kawalki; tworząc dla poszczególnych rejonów, a nawet już i nieledwie dla miast wiele urzędów z namiestnikami, podobnie urzędników skarbowych [rationales et magistri] i zastępców prefektów [vicarii praefectorum], ci wszyscy bardzo rzadko działali na rzecz obywateli, lecz często w wielkiej liczbie skazywali oraz wyjmowali spod praw, konfiskowali niezliczone majątki, i nie powiedziałbym o częstej, ale o stalej niesprawiedliwości nie do zniesienia w poborach podatków.

Lactantius opisując dokonywane przez tetrarchów parcelacje dawnych rzymskich prowincji wymienia pośród urzędników skarbowych *vicarii praefectorum*. Zbitka ta poświadczała zdaniem Hollwega trafność wcześniejszych przypuszczeń co do zgodności znaczeniowej omawianych pojęć. Jednak wypada zwrócić uwagę, iż łaciński pisarz nie wspomina ani słowem o utworzeniu samych formacji diecezjalnych. Co więcej, zastępujący prefektów urzędnicy są uchwytni źródłowo już w pierwszej połowie wieku III, a więc w okresie poprzedzającym wprowadzenie diecezjalnej formacji⁵⁸. Wykonywali oni wówczas swój mandat jako eks-

Ł. Smorzewski, *Kilka uwag o pozycji i kompetencjach późnorzymskiego wikariusza Teodora w prowincji Palaestina Tertia w VII wieku*, „U schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze” 2015, nr 14, s. 138–139.

⁵⁴ J. Wiewiorowski, *Sądownictwo...*, s. 50.

⁵⁵ *Codex Theodosianus cum perpetuis commentariis I. Gothofredi, opus posthumum, recognitionum Opera et studio A. Maruillii. Editio Nova, iterum recognita, emendate variorumque observationibus aucta quibus adiecit suas I.D. Ritter*, vol. 1, Lipsiae 1736, s. 271.

⁵⁶ M.A. Bethmann-Hollweg, *Der römische...*, s. 13–14, przyp. 16.

⁵⁷ Lact., *Mort. pers.* 7,4, s. 104. [Przekład własny]. Polskie tłumaczenie jest mało precyzyjne: *Laktancjusz. Pisma wybrane. De mortibus persecutorum. Epitome divinarum institutionum. De ira dei*, tłum., wstęp i komentarz J. Czuj, Poznań 2013, s. 33.

⁵⁸ A. Stein, *Stellvertreter der Praefecti Praetorio*, „Hermes” 1925, nr 60, s. 94–103; J.R. Palanque, *Essai sur la préfecture du prétoire du Bas-Empire*, Paris 1933, s. 1, przyp. 3; M. Durry, *Les cohortes prétoriennes*, Paris 1938, s. 173–174; L.L. Howe, *The pretorian prefect from Commodus to*

traordynaryjni funkcjonariusze rozpatrujący sprawy sądowe *vice sacra iudicans* w danej prowincji Cesarstwa Rzymskiego.

Niebawem kontrowersje związane z interpretacją roli *agentes* odżyły na nowo wraz z publikacją tomu X studiów B. Borghesiego, w całości poświęconego prefekturze pretoriańskiej. Z zamieszczonego w tej pracy spisu prozopograficznego dość arbitralnie wykluczono *vicarii praefectorum*, lecz pozostawiono nominatów posiadających tytułaturę a.v.p.p.⁵⁹. Recenzujący pracę Borghesiego A.C. Pallu de Lesserta nie zgodził się z powyższym rozwiązaniem. Francuski historyk zaproponował uznanie tych dwóch kategorii urzędniczych za tożsame⁶⁰. Wskazał on również na przypadki karier urzędniczych, gdzie jednocześnie konkretnego mandatariusza prefektury obdarzano odmiennymi wariantami tytułatury. Wyjaśnieniem powstałej niespójności miało być zdaniem tego autora uznanie terminu *vicarius* jedynie za formę skróconą, która nie posiadała charakteru prawnoinstytucjonalnego i była stosowana w materiałach źródłowych jako nieoficjalny substytut a.v.p.p.⁶¹.

Z tezą Pallu de Lesserta polemizował konsekwentnie E. Cuq, opowiadający się za rozróżnieniem godności wikariusza diecezjalnego od *agentes* prefekta. Przede wszystkim Cuq zwrócił uwagę, że nominacja wiceprefektów nie spowodowała wyodrębnienia nowego segmentu administracyjnego w III wieku⁶². Albowiem powyższa grupa wypełniała swe funkcje doraźnie, gdy sam prefekt pretoriański z jakiegóś powodu nie był w stanie zrealizować celów wyznaczonych przez władzę. Co więcej Cuq analizując adresy konstytucji Kodeksu Teodozjańskiego podważył osąd Pallu de Lesserta w kwestii nienormatywnego, a więc potocznego znaczenia *vicarii*⁶³. Formuła ta bowiem znacznie częściej pojawia się w ustawodawstwie cesarskim niż *agentes*.

Drugim, nie mniej istotnym, powodem niezgody Cuqą była różnica w późnorzymskiej hierarchii. Prefekt praetorio i zastępujący go delegaci zajmowali wyższą pozycję od wikariuszy diecezji. Dowodzi tego odmienny stosunek do jurysdykcji prokonsula⁶⁴. Kluczowym argumentem dla Cuqą okazał się jednak *passus*

Diocletian (A.D. 180–305), Chicago 1942, s. 17, przyp. 23, s. 24, przyp. 16, s. 37, 62; A. Passerini, *Le coorti pretorie*, Roma 1969, s. 263–266; S. Ruciński, *Praefecti praetorio. Dowódcy gwardii pretoriańskiej od 2 roku przed Chr. do 282 roku po Chr.*, Bydgoszcz 2013, s. 515–516.

⁵⁹ B. Borghesi, *Oeuvres complètes de Bartolomeo Borghesi. Les préfets du prétoire*, vol. 10, Paris 1862.

⁶⁰ C.A. Pallu de Lessert, (*Recenzja*) *Oeuvres complètes de Borghesi*, „Nouvelle revue historique de droit français et étranger” 1899, nr 23, s. 251–252.

⁶¹ C.A. Pallu de Lessert, *Oeuvres...*, s. 252.

⁶² E. Cuq, *Les vice-préfets de pretoire*, „Nouvelle revue historique de droit français et étranger” 1899, nr 23, s. 393.

⁶³ *Ibidem*, s. 395.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 398.

pochodzący z dzieła *Ars grammatica* autorstwa Cledoniusa z Konstantynopola⁶⁵. Piątowieczny pisarz tak ujął różnicę dzieła te urzędy:

*Saepe quaesitum est, utrum vicarius dici debeat etiam is cui magnificentissimi praefecti vices suas in speciali causa mandaverunt. nequamquam: nam vicarius dicitur is qui ordine codicillorum vices agit amplissimae praefecturae. ille vero cui vices mandantur propter absentiam praefectorum, non vicarius, sed vices agens, non praefecturae, sed praefectorum dicitur tantum*⁶⁶.

Częstym pytaniem jest, czy o wikariuszu należy jeszcze mówić jako zastępcy swojego najszlachetniejszego prefekta, któremu to została powierzona specjalna sprawa (postępowanie sądowe). Bynajmniej, bowiem wikariuszem nazywa się tego, kto zajmuje się porządkiem pism cesarskich w zastępstwie najwyższej prefektury. Ten natomiast, kto został wyznaczony z powodu nieobecności prefektów, to nie wikariusz, lecz zastępca (agens vices) nie prefektury, lecz tylko prefektów.

Przytoczony fragment wyraźnie wskazuje na inną specyfikę obu godności urzędniczych. *Agentes* jedynie tymczasowo zastępowali prefekta praetorio, podczas gdy wikariusz pozostawał reprezentantem prefektury w danym regionie. Próbę pogodzenia sprzecznych stanowisk badawczych podjął E. Michon, który uznał ekstraordynaryjnych funkcjonariuszy za załączek przyszłej administracji diecezjalnej⁶⁷. Dopiero w czasach panowania Constantynusa I zasada wyznaczania specjalnego delegata prefekta nabrała zdaniem francuskiego historyka cech instytucjonalnych poprzez utworzenie stałych organów administracji terenowej.

Jednocześnie Michon zauważył, iż w rzymskiej legislacji brak podobnego rozróżnienia a.v.p.p. oraz *vicarii*, jak w zacytowanym fragmencie Cledoniusa⁶⁸. Wszelako powyższe uwagi nie rozwiły całkowicie pojawiających się wątpliwości. Szczególne rozbieżności uwidoczniły się zwłaszcza w relacji wikariuszy diecezji *Italia suburbicaria* wobec prefekta miejskiego. W. Enßlin doszedł do wniosku o konkurencyjności kompetencji stołecznych urzędników⁶⁹. W *Variae* Cassiodorusa znajduje się najbardziej obszerny opis obowiązków i przywilejów związanych z wykonywaniem urzędu *vicarius urbis Romae*. Nawet po blisko dwóch wiekach funkcjonowania diecezjalnego podziału brak precyzji w zdefiniowaniu prawnej roli wikariusza, co potwierdza żywotność jego sporu kompetencyjnego z prefektem:

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ *Grammatici latini ex recensione Henrici Keilli*, vol. 5, Lipsiae 1923, Cled., *Ars*. 29-34, s. 13; przekład własny.

⁶⁷ E. Michon, *Le "modius" de Ponte Puñide (Espagne)*, „Mémoires de la Société nationale des antiquaires de France” 1914, nr 4, s. 268.

⁶⁸ E. Michon, *Le "modius"...*, s. 273 i 295-297.

⁶⁹ W. Enßlin, *Der vicarius praefecturae urbis*, „Byzantinische Zeitschrift” 1936, nr 36, s. 320-326; idem, *Vicarius...*, koll. 2042-2044.

Vices agentium mos est sic iudicum voluntatibus oboedire, ut suas non habeant dignitates. splendent mutuato lumine, nituntur viribus alienis et quaedam cudzym imago in illis esse videtur veritatis, qui proprii non habent iura fulgoris. tu autem vicarius diceris et tua privilegia non relinquis, quando propria est iurisdictio, quae datur a principe. habes enim cum praefectis aliquam portionem: partes apud te sub praetoriana advocacione configunt: vice sacra sententiam dicis et, quod maxime fidei signum est, in inscriptionibus vita tibi committitur hominum, quod inter mortales constat esse pretiosum⁷⁰.

Przyjętym sposobem postępowania zastępców jest tak okazywać posłuszeństwo woli przełożonych, aby nie ujawniać przy tym własnej godności. Błyszczą cudzym światłem, wspierając się cudzymi siłami i widać w nich pewien obraz prawdy, gdyż nie mają prawa do własnego blasku. Tymczasem Ty nazywałeś się wikariuszem, a jednak swoich przywilejów nie oddajesz, skoro przynależna do osoby jest jurysdykcja, której udziela władca. Masz bowiem pewien udział w władzy prefektów: strony procesu ścierają się przed Tobą w obecności prawników prefekta pretorium; wygłaszasz wyrok w imieniu cesarza i, co jest największą oznaką zaufania, w procesie sporządzanie aktu oskarżenia powierza Ci się ludzkie życie, co, jak wiadomo, pośród śmiertelnych jest bardzo cenne⁷¹.

Punkt sporny wedle Cassiodorusa zasadzał się na rozgraniczeniu kompetencji sądowniczych, których gwarantem pozostawał władca. Obecność w Wiecznym Mieście stałego urzędu wikariusza diecezji suburbikarnej została udokumentowana źródłowo od 306 roku⁷². Ciągłość instytucjonalna powinna zaowocować określeniem granic jurysdykcji urzędnika. Podlegała ona jednak znaczącym przeobrażeniom w IV wieku – jak zauważył między innymi A. Chastagnol – modulowanym przez Constantynusa I (dwukrotnie): w 321 i 326 roku oraz za panowania Constantiusa II w 357 i 359 roku⁷³.

Sytuacja diecezji *suburbicaria* może zostać uznana za niereprezentatywną dla oceny spójności późnoantycznej hierarchii. Uwidacznia ona jednak pewien rodzaj „ewolucji”, jakim podlegał rzymski urząd na przestrzeni relatywnie niewielkiego dystansu czasowego, stąd zasadne staje się ponowienie pytania o znaczenie a.v.p.p. w ukształtowaniu się szczebla diecezjalnego. Niektórzy badacze, jak

⁷⁰ *Cassiodori Senatoris Variarum, recensuit Theodor Mommsen*, vol. 12, Berolini 1894, Cassiod., *Var.* VI, XV, s. 188.

⁷¹ *Kasjodor Senator Variarum*. Tłum. A. Kołtunowska, R. Sawa. Rewizja przekładu i oprac. M. Ożóg, H. Pietras, Kraków 2017, s. 239.

⁷² *Zosime Histoire Nouvelle*. Texte établi et trad. par F. Paschoud, vol. 1, Paris 1971, Zos., *Hist.* II, IX, 3, s. 81 – Abellius – *Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. 1, s. 1. Dalsza literatura W. Enßlin, *Der vicarius...*, s. 320; idem, *Vicarius...*, koll. 2042; W.G. Sinnigen, *The officium of the urban prefecture during the later Roman Empire*, Roma 1957, s. 45; idem, *The vicarius urbis Romae and the urban prefecture*, „Historia” 1959, nr. 8, s. 97–98; A. Chastagnol, *La préfecture urbaine à Rome sous le Bas-Empire*, Paris 1960, s. 29; idem, *L'administration du diocèse italien au Bas-Empire*, „Historia” 1963, nr 12, s. 352; L. Cantarelli, *La diocesi italica da Diocleziano alla fine dell'impero occidentale*, Roma 1964, s. 73.

⁷³ A. Chastagnol, *La prefecture...*, s. 30–42.

choćby M.T.W. Arnheim, całkowicie zbagatelizowali spór o znaczenie tytulatury zwierzchników diecezjalnych, kładąc to na karb przesadnego puryzmu językowego Cledoniusa⁷⁴. Pogląd ten nie wydaje mi się słuszny z uwagi na chęć zbytniego uproszczenia badanej terminologii.

Przełomowymi w dalszych badaniach nad powstaniem administracji diecezjalnej były dwa artykuły autorstwa C. Duponta oraz K.L. Noethlichsa⁷⁵. Poczynionym przez obu uczonych obserwacjom towarzyszyły znaczące postępy w dociekaniach na temat datacji *Laterculus Veronensis*. Rewizję chronologii listy werońskiej zapoczątkował artykuł H. Gelzera, który zrewidował dane podawane w rękopisie werońskim z subskrypcjami biskupów autoryzujących postanowienia soboru nicejskiego⁷⁶. Szczególne zainteresowanie niemieckiego badacza wzbudziła prowincja *Diospontus*. Owa jednostka administracyjna pojawia się w aktach soborowych⁷⁷, czyli zmiana nazwy prowincji na *Helenopontus* nie została przeprowadzona aż do lipca 325 roku⁷⁸.

Następną wskazówką był reskrypt cesarza Maximinusa Dai (H. Gelzer błędnie przypisywał jego autorstwo Liciniusowi⁷⁹) z 1 czerwca 313 (lub 311/312?) roku, adresowany do Eusebiusa, ówczesnego namiestnika Licji i Pamfilii⁸⁰. W katalogu pojawia się jedynie Pamfilia, a zatem obie prowincje pozostawały przynajmniej do 313 roku połączone. Gelzer słusznie wydedukował, że przedział czasowy dla

⁷⁴ M.T.W. Arnheim, *Vicars in the later Roman Empire*, „Historia” 1970, nr 19, s. 594.

⁷⁵ C. Dupont, *Constantin...*, s. 309–336; K.L. Noethlichs, *Zur Entstehung...*, s. 70–81.

⁷⁶ H. Gelzer, *Geographische Bemerkungen zu dem Verzeichnis der Väter von Nikaea*, [in:] *Beiträge zur alten Geschichte und Geographie. Festschrift für Heinrich Kiepert*, Hrsg. H. Kiepert, Berlin 1898, s. 47–61.

⁷⁷ C.H. Turner, *Ecclesiae Occidentalis monumenta iuris antiquissima caonum et conciliorum graecorum interpretationes latinae*, Oxford 1899, 60.

⁷⁸ H. Gelzer, *Geographische...*, s. 53.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 55.

⁸⁰ *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus sirmondianis et leges Novellae ad Theodosianum pertinentes, ediderunt, Theodor Mommsen, Paul Meyer*, Berolini 1905, CTh XIII, 10, 2 (s. 763) = CJ XI, XXXIX, 1 (s. 443); *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions: a translation with commentary, glossary, and bibliography by Clyde Pharr, in collaboration with Theresa Sherrer Davidson and Mary Brown Pharr. With an introduction by C. Dickerman Williams*, Princeton 1952 s. 400. Literatura przedmiotu: O. Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.: Vorarbeit zu einer Prosopographie der christlichen Kaiserzeit*, Stuttgart 1919, s. 159 i 436; H. Castritius, *Studien zu Maximinus Daia*, Kallmünz 1969, s. 9–23; H. Grégoire, *About Licinius' fiscal and religious policy*, „Byzantion” 1938, nr 13, s. 555–559; T. Christensen, *C. Galerius Valerius Maximinus. Studies in the politics and religion of the Roman Empire AD 305–313*, Kopenhagen 1974, s. 196–197; S. Mitchell, *Maximinus and the Christians in A.D. 312: a new latin inscription*, „Journal of Roman Studies” 1988, nr 78, s. 122–123; idem, *Anatolia: land, men and gods in Asia Minor. The rise of the Church*, vol. 2, Oxford 2003, s. 64, przyp. 68; S. Corcoran, *The empire...*, s. 151.

orientalnych diecezji w *Laterculus Veronensis* zamyka się pomiędzy 313 a 325 rokiem⁸¹.

Niezależnie od Gelzera do analogicznych wniosków doszedł kilka lat później C.W. Keys. Oprócz podobnych konkluzji odnoszących się do zmiany nazwy prowincji *Diospontus*, Keys przeprowadził ewaluację struktur administracyjnych Egiptu i Numidii. Zwłaszcza zestawienie prowincji egipskich pozostawało głównym punktem odniesienia dla chronologii obranej przez Th. Mommsena. Zgodnie ze sztandarowym punktem mommsenowskiej koncepcji, dwie prowincje noszące boskie przydomki władców, jowijska i herkulijska, musiały powstać krótko po 297 roku.

Keys analizując materiały papirologiczne natrafił na pierwszą wzmiankę o działalności ἡγουμένου Αἰγύπτου Ἡρκουλείας o imieniu Αὐρηλῖος Ἀντωνῖος (Aurelius Antonios), datowaną na 316 rok⁸². Dalsze studia z zakresu papirologii pozwoliły uściślić ramy chronologiczne istnienia herkulijskiej prowincji – znika ona bowiem z oficjalnych rejestrów po 322 roku⁸³. Ostatnim z referowanych przez Keysa kwestii był moment wyodrębnienia *Numidia Cirtensis* i *Militiana*, które w świetle danych epigraficznych zostały ustanowione rok lub dwa lata przed abdykacją Diocletianusa, a więc około 303/304 roku⁸⁴.

Próby całościowego usystematyzowania ówczesnego stanu badań podjął się w 1923 roku brytyjski historyk J.B. Bury. Rozpatrując skrupulatnie poszczególne części zestawienia udowodnił on heterogeniczność listy: „thus the whole *Laterculus* is not homogeneous. The list of the Eastern provinces is compiled on a different principle from that of the Western”⁸⁵. Zestawienie dzieli się zasadniczo na dwie części odpowiadające późnoantycznemu podziałowi cesarstwa na *pars orientalis* oraz *pars occidentalis*, co zresztą nie uszło uwadze samego Mommsena. Dla wschodnich diecezji (włączając również diecezję pannońską) układ prowincji przedstawia stan rzymskiej państwowości z lat 308–325, gdy zachodnie ośrodki ukształtowały się w latach 306–315⁸⁶.

Dwie interpolacje pojawiające się w spisie prowincji diecezji Pontu zostały datowane przez Burego na okres panowania Theodosiusa I⁸⁷. Przeprowadzenie podziału prowincji *Paphlagonia*, a właściwie wyodrębnienie z niej prowincji *Honorina*, przypadało na rok 393⁸⁸. Aneksję *Armenia Maior* brytyjski uczoney łączył

⁸¹ H. Gelzer, *Geographische...*, s. 55.

⁸² P. Oxy. VI, 896, 25–26.

⁸³ C.W. Keys, *The date of the Laterculus Veronensis*, „*Classical Philology*” 1916, nr 11, s. 198.

⁸⁴ CIL VIII, 4766=18700, 5526=18860, 7965, 7067. Omawia C.W. Keys, *The date...*, s. 201.

⁸⁵ J.B. Bury, *The provincial List of Verona*, „*Journal of Roman Studies*” 1923, nr 13, s. 129.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 137.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 147.

⁸⁸ *Ioannis Malalae Chronographia recensuit I. Thurn*, Berlin 2000; Ioh. Mal. XIV, 365, 24,

z traktatem rzymsko–perskim z 387 roku, o którym wspomina w *De Aedificiis* historyk Procopius⁸⁹. Artykuł Burego nie zamknął wszelako dyskusji w gronie badaczy analizujących chronologię listy werońskiej. Przeciwnie, pojawiły się kolejne głosy postulujące przeprowadzenie dalszych korekt. Najsukrajniejsze stanowisko reprezentował E. Schwartz utrzymujący, że wschodnie diecezje powstały pomiędzy 325 a 337 rokiem, a wprowadzenie odpowiednich jednostek administracyjnych na zachodzie niemiecki badacz umiejscawiał dopiero w czasach Valentinianusa I⁹⁰.

Zdecydowanie bardziej ostrożny w swych osądach był W. Seston, dla którego głównym dowodem była historia namiestnictwa *Numidia Cirtensis*. W katalogu werońskim numidyjska prowincja posiadała status konsularnej jednostki administracyjnej, podczas gdy w świetle danych epigraficznych *Numidia Cirtensis* była aż do 306 roku zarządzana przez ekwitów⁹¹. Dlatego Seston uznał, że lista diecezji musiała zostać sporządzona krótko po tej dacie. Podział numidyjskich prowincji nastąpił w 303 roku, przed uroczystością vicennaliów – obchodzoną przez parę augustów. Ten stan utrzymał się bez większych zmian do roku 313. Wówczas w źródłach pojawia się samodzielna prowincja Trypolitania, która nie występuje w katalogu werońskim, a znika *Numidia Militiana*⁹².

W latach pięćdziesiątych A.H.M. Jones podważył, jak się wówczas wydawało, główną tezę studium Burego, odnoszącą się do braku homogeniczności listy: “if the document is homogeneous in date, it cannot be earlier than 312, the earliest possible date for the creation of Aegyptus Herculia, nor later than 320, the latest possible date for the amalgamation of Numidia Cirtensis and Militiana. There is nothing in the document which requires an earlier date than 312, and this terminus a quo may be accepted”⁹³.

W późniejszych latach Jones nieznacznie zrewidował swoje poglądy, uznając, że katalog weroński musiał powstać kilka lat po abdykacji Diocletianusa, lecz nie uzasadniał swego stanowiska⁹⁴. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na uwidaczniający się w studiach nad chronologią trend. Następni historycy analizujący po Jonesie zawartość manuskryptu z Werony stopniowo podważali pierwotną chronologię zaproponowaną niegdyś przez Th. Mommsena, przesuując ramy

s. 286.

⁸⁹ Procopius on buildings general index with English translation by Henry Bronson Dewing, Cambridge–London 1954, Prok., *Aed.* II, I, 7, s. 98–99.

⁹⁰ E. Schwartz, *Über die Bischofslisten de Synoden von Chalkedon, Nicaea und Konstantinopel*, 1937, s. 79–82.

⁹¹ W. Seston, *Diocletien...*, s. 328.

⁹² Ibidem, s. 331.

⁹³ A.H.M. Jones, *The date and value of the Verona List*, „Journal of Roman Studies” 1954, nr 44, s. 22.

⁹⁴ A.H.M. Jones, *The later...*, vol. 1, s. 43.

czasowe na okres rządów Constantinus I, wskazując przedział 314/315–324 za jedyny możliwy do przyjęcia moment wprowadzenia diecezji⁹⁵.

Dupont rozpatrując proces ustanowienia administracji diecezjalnej w poszczególnych regionach Cesarstwa Rzymskiego doszedł do wniosku, że zasada następstwa na urzędzie wikariusza bądź *comesa provinciarum* uchwytana jest w przedziale czasowym od 312 do 337 roku. Najwcześniejsze wiadomości pochodzą z terenów prowincji afrykańskich, gdzie pierwsi wikariusze pojawiają się w kontekście sporu donatystycznego. Protopografia dla tych obszarów pozbawiona jest większych luk. Pozwala ona na precyzyjne wyznaczenie chronologicznej listy tamtejszych *vicarii* od 312 roku⁹⁶. Na przeciwnym krańcu sytuuje się diecezja Azja. Pierwszą wzmianką o niej jest CTh II, 26, 1 z 22 lutego 330 roku, zaadresowana do komesa Tertullianusa, tytułowanego *virum perfectissimum comitem dioeceseos Asianaes*⁹⁷. Następna ustawa, skierowana już do wikariusza Veronicaianusa, datowana jest na 19 maja 334 rok⁹⁸.

Wnioski Duponta zaaprobował K.L. Noethlichs, który powiązał z nim kwestię regionalnego desygnatu naczelników diecezji⁹⁹. Niemiecki uczony uznał za inicjatora reformy cesarza Constantinus I, zrywając w ten sposób z nadal dominującą w nauce mommsenowską koncepcją. Zgodnie z przedstawioną przez Noethlichsa tezę pierwsze organy diecezjalne wprowadzono w zachodniej części Cesarstwa Rzymskiego na przełomie 313/314 roku. Najlepiej udokumentowani wikariusze z obszarów afrykańskich noszą po 314 roku w tytułaturze określenie zakresu terytorialnej jurysdykcji – *Domitio Celso vicario Africae*¹⁰⁰. Była to znacząca poszlaka wskazująca na istnienie administracji diecezjalnej. Wedle Noet-

⁹⁵ H.G. Kolbe, *Die Statthalter Numidiens von Gallien bis Konstantin (268–320)*, München 1962, s. 65–71; L. De Salvo, *La data d'istituzione delle provincie d'Aegyptus Iovia e d'Aegyptus Herculia*, „Aegyptus” 1964, nr 44, s. 34–46; T.D. Barnes, *The unity of the Verona List*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1975, nr 16, s. 275–278; C. Zuckerman, *Sur la liste de Vêrone et la province de Grande Arménie, la division de l'empire et la date de création des diocèses*, [in:] *Mélanges Gilbert Dagron = Travaux et Mémoires 14*, (ed.) V. Déroche, D. Feissel, C. Morrisson, Paris 2002, s. 617–637.

⁹⁶ C. Dupont, *Constantin...*, s. 326–328.

⁹⁷ CTh II, 26, 1, s. 115. O adresacie prawa: *Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. 1, s. 882; C. Dupont, *Constantin...*, s. 332.

⁹⁸ CTh VIII, 1, 4, s. 361. *Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. 1, s. 952; C. Dupont, *Constantin...*, op.cit.

⁹⁹ K.L. Noethlichs, *Zur Entstehung...*, s. 75.

¹⁰⁰ CTh II, 7, 1, s. 85 – *ad Ursum vicarium*; *S. Optati Milevitani libri VII accedunt decem monumenta vetera ad donatistarum historiam pertinentia, ex recognitione Caroli Ziwsa*, Pragae–Vindobonae–Lipsiae 1893, Optat., App. VIII (s. 212) = CTh IX, 18, 1, s. 466 – *ad Domitium Celsum vic(arium) Afric(ae)* – C.A. Pallu de Lessert, *Vicaires...*, s. 50–53; *Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. 1, s. 195, 988; T.D. Barnes, *The new...*, s. 146–147; W. Kuhoff, *Studien...*, s. 118; J. Wiewiorowski, *Sądownictwo...*, s. 113, przyp. 39, s. 116–117, przyp. 50.

hlichsa reforma Constantinusa nie objęła tej części państwa znajdującej się pod władaniem Liciniusa.

Dopiero po ostatecznej klęsce wschodniego cesarza w bitwie pod Chryzopolis było możliwe wdrożenie nowej hierarchii urzędniczej w *pars Orientis*¹⁰¹. Tym samym niemiecki badacz zanegował tezę o spójności listy dwunastu diecezji widniejących w *Laterculus Veronensis*. Pogląd ten stał w sprzeczności z postulatem badawczym podnoszonym jeszcze przez J.B. Bury'ego: „the Dioceses formed a system and must have been introduced by a single act. The date of their institution is, as we should expect, not recorded...”¹⁰². Ten kategoriyczny osąd nie wytrzymuje jednak krytyki źródłowej.

Przykład diecezji Italii posiadającej przez pewien czas dwóch wikariuszy stanowi widoczny wyłom w przyjętym modelu jasnej i klarownej hierarchii, wykreowanej w wyniku jednorazowej decyzji rzymskich władz; zważywszy również na późniejsze modyfikacje statusu *vicarius urbis Romae*. Natomiast powołanie diecezji Egiptu w świetle najnowszych ustaleń nastąpiło pomiędzy 1 stycznia 370 roku a 11 lutym 371 roku, czyli około sześćdziesięciu lat po pojawieniu się pierwszych organów diecezjalnych¹⁰³. Wskazane anomalie nie burzą wiarygodności danych zawartych w katalogu werońskim. Jednakże odstęp czasowy dzielący powstanie diecezji orientalnych od zachodnich jest najbardziej prawdopodobnym wyjaśnieniem opisywanej przez Duponta tendencji.

Oprócz rękopisu werońskiego oraz subskrypcji biskupich widniejących w aktach soboru nicejskiego bardzo ważnym świadectwem, które dotychczas pomijano podczas próby ustalenia ram czasowych administracji diecezjalnej, jest *passus* pochodzący z *Vita Constantini*. Eusebius z Cezarei przytacza w nim list cesarza Constantinusa I, skierowany do kościelnych hierarchów krótko po zakończeniu obrad soboru w Nicei. Rzymski imperator zachwala w nim jednomyślność biskupów w sprawie terminu obchodzenia Wielkanocy. Wymienia on przy tym poszczególne regiony cesarstwa:

...ἴν' ὅπερ δ' ἂν κατὰ τὴν Ῥωμαίων πόλιν Ἰταλίαν τε καὶ Ἀφρικὴν ἅπασαν, Αἴγυπτον, Σπανίας, Γαλλίας, Βρεττανίας, Λιβύας, ὅλην Ἑλλάδα, Ἀσιανὴν τε διοίκησιν καὶ Ποντικὴν καὶ Κυλικίαν μιᾷ¹⁰⁴

...podobnie jak w Rzymie – mieście w Italii, w całej Afryce, Egipcie, Hiszpanii, Galii, Brytanii, Libii, w całej Helladzie, diecezjach Azji oraz Pontu i w Cylicji.

¹⁰¹ K.L. Noethlichs, *Zur Entstehung...*, s. 77.

¹⁰² J.B. Bury, *The provincial...*, s. 128.

¹⁰³ L. De Salvo, *Ancora sull'istituzione della dioecesis Aegypti*, „Rivista Storica dell' Antichità” 1979, nr 9, s. 69–74.

¹⁰⁴ Eusebius von Caesarea. *De Vita Constantini. Über das Leben Konstantins, eingeleitet von Bruno Bleckmann. Übersetzt und kommentiert von Horst Schneider*, Turnhout 2007, Eus., *Vita Const.* III, 19, 1, s. 336.

To właśnie w przekazie Eusebiusa po raz pierwszy została odnotowana diecezja Pontu. Dlatego koniec soboru nicejskiego (19 lipca 325 roku¹⁰⁵) uznaję za *terminus ante quem* powołania tej administracyjnej struktury. Reasumując, praktykę wyznaczania specjalnych delegatów sprawujących jurysdykcję *vice sacra iudicans* należy oddzielić od administracji diecezjalnej. Pierwsze w pełni wiarygodne dane o zafunkcjonowaniu podziału diecezjalnego na Wschodzie przynoszą dopiero czasy dominacji Constantinus I.

Kariera a.v.p.p. Luciliusa Crispusa przypadała w ostatnich latach panowania imperatora Galeriusa (*terminus a quo* koniec listopada 308 roku). Miejscem pobytu Crispusa była zapewne Ancyra, gdyż władze cesarskie zezwoliły na wystawienie pomnika wraz z inskrypcją upamiętniającą tego urzędnika. Za rządów cesarza Licinius można wskazać kolejnego wiceprefekta oddelegowanego na obszar przyszłej diecezji Pontu. Był nim anonimowy dygnitarz, do którego skierowano edykt z 13 czerwca 313 roku, przywracający oficjalnie swobodę wyznawania chrześcijaństwa, a także nakazujący zwrot tej wspólnocie skonfiskowanego mienia. W tym przypadku miejscem pobytu delegata prefektury była bityńska Nikomedia.

Wątpliwości budzić mogą za to wiadomości o dwóch wikariuszach diecezjalnych – Domitianusie oraz Agrippinusie, podawane w pasjach męczenników z Galacji. Rzekomo obaj mieli sprawować swe funkcje w galackiej metropolii jeszcze za augusta Galeriusa, ale chrześcijańskie relacje wymagają dalszych studiów nad wiarygodnością podawanych danych. Błędy w opisie stanu prawnego, szczególnie widoczne w podaniu o świętym Clemensie wskazują, że tekst znajdujący się w zbiorach Symeona Metafrastesa mógł powstać dopiero w VI wieku. Niemniej przykłady omawianych karier urzędniczych świadczą, iż najpóźniej w drugiej połowie rządów cesarza Galeriusa utrwalił się zwyczaj desygnacji *agentes* prefekta dla obszarów pontyjskich, gdzie też sprawowali sądy w imieniu władcy.

Dalszym etapem tego procesu było wprowadzenie stałych organów administracji terenowej, które pozwalały na konsekwentne rozgraniczenie jurysdykcji państwowych funkcjonariuszy. Dawni ekstraordynaryjni depozytariusze uprawnień prefekta praetorio stali się kierownikami samodzielnych jednostek regionalnej biurokracji, które z czasem włączono w obręb znacznie większych prefektur. W okresie wojen domowych toczących się po rozpadzie II tetrarchii utrwalenie się nowego podziału terytorialnego nie było w mojej opinii po prostu możliwe. Przedstawione przez C. Duponta dane prozopograficzne pozwalają zaobserwować, w jaki sposób doszło do implementowania nowego modelu zarządzania Cesarstwem Rzymskim.

Inicjatorem reformy państwa był zapewne cesarz Constantinus I, ponieważ to w jego domenie już w 312 roku pojawiają się pierwsze wzmianki o istnieniu

¹⁰⁵ D. Kienast, *Römische...*, s. 300.

diecezji Afryki. Proces implementacji następnych organów diecezjalnych zdecydowany był zdaniem Noethlichsa sukcesami militarnymi Constantinusa, które zakończyły się w 324 roku konsolidacją całości imperialnej władzy w jego rękach. Pytaniem otwartym pozostaje nadal kwestia, czy w okresie chwiejnej współpracy w latach 313–316 oraz 317–323 cesarz Licinius nie realizował podobnej reformy administracji w *pars Orientis*, wzorując się na działaniach swojego zachodniego odpowiednika? Do tej pory nie uzyskaliśmy na to pytanie satysfakcjonującej odpowiedzi. Tym niemniej *passus* pochodzący *Vita Constantini* umożliwi wyznaczenie *terminus ante quem* powstania diecezji Pontu na dzień 19 lipca 325 roku.

THE CAREER OF LUCILIUS CRISPUS AS AGENS VICE PRAEFECTORUM
PRAETORIO AND THE CHRONOLOGICAL DESCRIPTION
OF THE CREATION OF THE POSITION OF THE DIOCESE VICAR IN PONTUS

Abstract

The aim of the following article is to present chronologically the creation of the position of the diocese vicar in Pontus. The act of creation of the diocese was ascribed to emperor Diocletian according to the previously prevalent concept of historiography. However, this position is currently gradually criticized. The main source material which enables the dating of the territorial reform of the Roman state is the Verona List, which is also called Laterculus Veronensis. The document presents the earliest period of shaping of the diocese structure as well as the subscriptions of the bishops who authorized the decisions taken at the First Council of Nicaea. Besides the aforementioned evidence, another extremely significant source is the prosopographical data from the officials serving in the rank of vicarii and comites provinciarum in the late Roman period.

In case of the Pontus diocese, we have at our disposal inscriptions which present the career of Lucilius Crispus as agens vice praefectorum praetorio. A detailed analysis of the epigraphical data facilitated the process of the dating of the term of office of this regional functionary. It can be ascertained that he performed his function at the time of the reign of emperor Galerius (*terminus a quo* at the end of November 308). His place of residence was in Galatian Ancyra. The next official of this rank was noted in relations between Lactantius and Eusebius of Caesarea during the reign of Licinius (circa 313). This anonymous vice-prefect resided in Nicomedia at the time. Additional data is provided by hagiographic sources which describe the fate of Galatian martyrs and it also made note of two vicars, namely Domitianus and Aggripinus. However, the portrayal of the legal situation in the period of tetrarchy which was presented in the said sources raises reasonable doubts concerning their credibility.

Nevertheless, both agentes (Lucilius Crispus and the anonymous vice-prefect of Licinius) operated in the Black Sea region as extraordinary delegates of the praetorio prefect without the formation of a permanent organ of local administration. The implementation of a diocesan organisation most probably took place during the independent reign of

Constantine the Great. Only then was it possible to carry out a consistent and permanent separation of jurisdiction of individual officials who had *vice sacra iudicans* jurisdiction. A passage, hitherto disregarded by historians, which comes from *Vita Constantini* points to this. Moreover, it explicitly states the name of the Pontus diocese. It allows the dating of *terminus ante quem* appointment of the Black Sea regional unit on the 19th of July 325.

LA CARRIÈRE DE L'AGENS VICE PRAEFECTORUM PRAETORIO LUCILIUS CRISPUS ET LA CHRONOLOGIE DES ÉVÉNEMENTS VISANT À LA CRÉATION DE LA FONCTION DE VICAIRE DIOCÉSAIN DU PONT

Résumé

Le but de l'article est de présenter la chronologie des événements visant à la création de la fonction de vicaire diocésain du Pont. La conception - qui prévalait dans l'historiographie antérieure - attribuant l'acte de création du diocèse à l'initiative de l'empereur Dioclétien est maintenant sujette aux critiques successives. Parmi les documents pouvant constituer des sources permettant de dater la réforme territoriale de l'État romain nous trouvons principalement la Liste de Vérone, appelée aussi *Laterculus Veronensis* ; elle met la lumière sur la première étape de la création des structures diocésaines et comprend des souscriptions des évêques autorisant les dispositions du premier concile de Nicée. Sauf les témoignages mentionnées, les données prosopographiques concernant des fonctionnaires de l'Empire romain tardif ayant le rang de *vicario* ou *comites provinciarum* constituent également des sources très importantes.

S'il s'agit du diocèse pontique, nous pouvons mener nos recherches en s'appuyant sur les inscriptions qui décrivent la carrière de l'agens *vice praefectorum praetorio* Lucilius Crispus. Une analyse approfondie des textes épigraphiques a permis de situer dans le temps la période pendant laquelle ce fonctionnaire régional exerçait sa fonction ; c'était à l'époque de l'empereur Galerius (*terminus a quo fin* novembre 308). Il résidait à Ancyra en Galatie. Un autre fonctionnaire de ce rang est mentionné dans les rapports de Lactantius et Eusèbe de Césarée pendant le règne de Licinius (environ 313). Un vice-préfet anonyme résidait à Nicomédie à cette époque. Les informations supplémentaires sont également fournies par des sources hagiographiques décrivant le sort des martyrs galates où les vicaires Domitianus et Agrippinus sont mentionnés, toutefois, la description du statut juridique de l'époque tétrarchique soulève des doutes sérieux quant à sa crédibilité.

Néanmoins, les deux agentes (Lucilius Crispus et ce vice-préfet anonyme de l'époque de Licinius) fonctionnaient dans la région de la mer Noire en tant que délégués extraordinaires du préfet *praetorio* ne constituant aucun organe permanent d'administration locale. La mise en place de la structure diocésaine a eu lieu le plus probablement pendant le règne autonome de Constantin Ier. Ce n'est qu'alors qu'il fut possible de procéder à une délimitation constante et permanente de la juridiction des différents fonctionnaires exerçant leur juridiction *vice sacra iudicans*. Ceci est indiqué par un passage, jusqu'à présent ignoré par les historiens, de la *Vita Constantini*, énonçant clairement et distinctement le nom du diocèse du Pont. Il permet de désigner la date du 19 juillet 325 *terminus ante quem* d'instauration d'une unité d'administration régionale de la mer Noire.